

PÁLFALVI Lajos

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Közép-Európa Intézet, Lengyel Tanszék
Budapest, Magyarország
palfalvi.lajos@btk.ppke.hu

A MEGSZÁLLÁS ÉS A RABSZOLGAVÍRUS: A HÁBORÚS TEMATIKA JÓZSEF MACKIEWICZ REGÉNYEIBEN

Occupation and slave virus:
War thematics in József Mackiewicz's novels

Opsada i virus ropstva:
Tematika rata u romanima Jozefa Mackijeviča

Csáth Géza nevezetes tanulmányában komplexekre osztja az egót, ezek közé tartozik a nemzeti komplex is. Bár csak röviden jellemzi, még ez sem illik József Mackiewicz nézeteihez és kelet-európai történelmi tapasztalataihoz, mintha neki valamiféle soknemzetiségű komplexe lett volna. Fiatalon harcolt a lengyel–bolsevik háborúban, de nem a győzelmet, a függetlenség kivívását ünnepli, hanem azt nehezményezi, hogy a lengyel csapatok a döntő pillanatban nem segítették a fehéreket, így hatalmon maradtak a kommunisták. A másik nagy témája a II. világháború – a keleti frontról nézve. Közép-Európa romokban hevert, a lakosok nagy részét pedig erkölcsileg kompromittálta a kollaboráció, mire a háború végén megérkezett a Vörös Hadsereg. Litvániában és Kelet-Lengyelországban viszont a szovjet bevonulással kezdődött a háború, a békebeli szabad világot szállták meg és kezdték szovjetizálni. Ez a történelmi tapasztalat mindmáig marginalizált, a nyugati propagandával is szemben áll. *Kulcsszavak:* visztulai csoda, keleti front, emlékezetpolitika, nemzeti mitológia, kollaboráció, megszállás

Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa (1912) című tanulmányában Csáth Géza az elsők között alkalmazta Magyarországon Freud új elméletét. Nem pusztán honosításról beszélhetünk, hisz nem egy új tudományt próbált elfogadtatni, népszerűsíteni, hanem orvosi munkáját akarta új alapokra helyez-

ni. Leírása szerint különböző komplexek alkotják az emberi pszichét. Más-más komplex motiválja a nemi életet, az egészség megőrzését és az önfenntartást, valamint az önmegvalósítást anyagi és erkölcsi-szellemi szinten. A vallási komplex felel az egyén túlvilági boldogságáért. A származási vagy faji komplexet nevezhetjük nemzeti komplexnek, ez közvetlen kapcsolatban áll az összes többivel. Kellemes izgalmat okozhat „például egy győztes csata híre” (Csáth 1978, 38), a nemzeti katasztrófák értelemszerűen irritálják a komplexet, és az sem tesz jót neki, ha a rég elveszett dicsőségen merengünk.

Orhan Pamuk ezt *hüzünnek* nevezi, szerinte ez a törökök meghatározó élménye az Oszmán Birodalom bukása óta.¹ A magyar és a lengyel olvasóra hasonlóan traumatizáló hatással vannak Csáth sémája szerint a nemzeti klasszikusok, különös tekintettel a romantikus költészetre. Ezzel a kijelentéssel zárja a gondolatmenetet: „ez a komplex dekadens korokban atrophysál” (Csáth 1978, 39). A szabadkai származású író Budapesten tanult, majd felvidéki fürdőhelyeken dolgozott. Nem mondható tipikus patriótának, hisz programszerűen kereste az eksztázist, de mikor véget vetett az ópiummámorban évmilliókra kiterjesztett életének, a pálya legfontosabb helyszínei már három különböző országban voltak, az egyikben pedig cirill betűkkel írtak. Mindez nyilván rettenetesen irritálhatta a nemzeti komplexét.

A lengyel és a magyar irodalom intim kapcsolatban áll ezzel a komplexszel, bár az utóbbi nyilván nem minden személyiségtípusban ugyanolyan fejlett. Inkább a lovagi-katonai kasztra, valamint az anyanyelvhez és a nemzeti kultúrához kötődő értelmiségi és ideológusi rétegre jellemző. Őket nemcsak a veszített csata traumatizálja, hanem az állami életben vagy akár a szimbolikus szférában bekövetkezett kedvezőtlen változásoknak is lehet ilyen hatásuk. Számukra a megszállás a legnagyobb kollektív megaláztatás. Akik más kategóriákban gondolkodnak, például természettudományokkal foglalkoznak (mint József Mackiewicz, a képzett ornitológus), kicsit másképp látják ezt. A megszállás nem feltétlen világvége, hanem a háború egyik lehetséges következménye, amely konvencionális formájában nem sérti törvényszerűen az autonómiát a polgári élet számos szférájában.

¹ *Isztambul: A város és az emlékek* című könyvében külön fejezetet szentel a magyarázatának (*Hüzün–Melankólia–Tristesse*), végül rezignáltan tudomásul veszi, hogy „a racionalista francia olvasók sosem fogják megérteni, az isztambuliak miért nem képesek százötven éve megszabadulni a *hüzün* érzésétől” (Pamuk 2018, 264). A Balkánon, Közép- és Kelet-Európában aligha kellene hosszasan magyaráznia, miről van szó. Még az is ismerős, hogy visszasírja a hajdani kulturális sokszínűséget, bár elvesztését nem hozza kapcsolatba az örömelek kiirtásával és a görögök elüldözésével.

Mély nyomot hagytak a történelmi emlékezetben a pogány hadak inváziói, a tatárok és a törökök pusztításai, mert mindig sokkoló a megszálló vallási és civilizációs idegensége. Bármikor fölelevenedhetnek az ősrégi főbiák, ha az adott közösség patológikus regresszióba esik (Hamvas Béla a *choc en retour* terminust használja erre). A bécsi protonáci ezotéria forrásai között például megtalálhatjuk egyes történészek szerint a török ostromig visszavezethető, több évszázados előítéleteket és főbiákat is.

A későbbi korokban egyre inkább szabályozzák a megszállást az illemszabályok és a nemzetközi egyezmények. Bibó István szerint a XVIII. században volt a csúcson a diplomáciai kultúra, aztán színre lépett Napóleon, a megalománias parvenü pedig nem tartotta tiszteletben a régi játékszabályokat. A XVIII. században még zárt hadszíntéren ütköztek meg a csapatok (vö. Bibó 1986, 256–257), nem volt elviselhetetlen a megszállás a polgári lakosság számára, mert rokon dinasztiák uralkodtak Európában, a tábornokok pedig győzni akartak, nem az volt a céljuk, hogy elpusztítsák azt az országot, ahol a királyuk unokatestvére uralkodik.

Meglepő, mennyire nem illik Bibó leírása a lengyel történelemre. A XVIII. század második fele nem volt aranykor Lengyelország számára, a Bibó által méltatott dinasztiák minden parvenünél gátlástalanabban számolták fel a lengyel államiságot, így a lengyelek a napóleoni háborúba vetették a függetlenséggel kapcsolatos reményeiket. A XIX. században megszületett a messianista történetfilozófia, mely szerint Lengyelország a halott Krisztussal állítható párhuzamba: sírba tették, de eljön a feltámadás, és magasztos küldetéssel tér vissza a történelemben. E felfogás szerint az országablók a sátán pribékjei, a cári birodalom pedig a keresztény kultúra antitézise. De gondolkodhatunk úgy is, hogy az Orosz Birodalomban hasonló folyamatok mentek végbe, mint Franciaországban, a XIX. században. Van logika abban, hogy a modernizálódó birodalomban Lengyelország nem lehet állam az államban, haza a hazában.

Mackiewiczről igen távol állt a romantikus mitológia és a cári Oroszország démonizálása. Úgy gondolta, az 1905-ös átalakulás után alkotmányos monarchiává vált. Nem Lengyelország felosztását, hanem a bolsevizmus győzelmét tartotta a legnagyobb tragédiának. Nagyon könnyen stilizálhatta volna romantikus legendává a saját ifjúságát, hisz tizenhat évesen önkéntesként harcolt a lengyel–bolsevik háborúban (ráadásul a legromantikusabb fegyvernemnél, az ulánusoknál), meg is sebesült. Részese volt a függetlenség kivívásához vezető győzelemnek, de nem tudta ünnepelni a „visztulai csodát”, mert szerinte Piłsudski rövidlátó politikát folytatott, csak a szűk értelemben vett nemzeti érdeket tartotta szem előtt, ugyanakkor megszegte a nyugati támogatóknak

tett ígérését, nem segítette győzelemre a fehéreket, noha ez az egész emberiség érdeke lett volna. A II. világháború után, emigrációban Mackiewicz úgy látta, túl nagy ár két évtized függetlenségért az, hogy a Szovjetunió világhatalommá vált, a kommunizmus már az egész emberiséget fenyegeti. Aztán 1990 után változott a perspektíva, a függetlenség három évtizede után a fiatalabb nemzedékek inkább Pilsudskinak adnak igazat.

Mackiewicz a soknemzetiségű Litvániával azonosult, nem a lengyelség varsói vagy krakkói változatával. Nem Lengyelország keleti periferiájának, hanem külön világnak tartotta Litvániát, amikor pedig újságíróként és íróként is foglalkozott a fehérorosz kisebbség elnyomásával, szembekerült a hatalommal. Nem tüntetik el a régi kultúrát a politikai változások Mackiewicz regényhősei tudatából, szívesen merengenek azon, hogy milyen volt az élet Litvániában a cári időkben.

E soknemzetiségű régióban elég bonyolult a megszállás problémája. 1939 szeptemberében a Szovjetunió a Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében megszállta Kelet-Lengyelországot és Litvánia nagy részét, majd ideiglenesen kivonult Litvániából, az egykori lengyel területeket pedig Vilnával együtt Litvániának adta. Ezt sok lengyel egyszerűen „litván megszállásnak” tekintette, ami ugyanolyan megalázó és elviselhetetlen, mint bármilyen más okkupáció. Mackiewicz nem hasonlította a bolsevik terrorhoz a litvánok uralmát (ellentétben azokkal a lengyelekkel, akik kollaboráltak a vörösökkel, majd önérzetesen szembeszálltak a litvánokkal), próbált lapkiadóként részt venni a közéletben, de a litvánok nem tekintették partnernek a lengyeleket ebben a rövid időszakban. Hamarosan kiderült, hogy a litvánbarát lengyelekkel sem akarnak párbeszédet folytatni.

Annyi hadsereg vonult át Litvánián a XX. század első felében, hogy a lakosok hozzászórtak a megszálláshoz. A vilnaiak már nem tulajdonítottak jelentőséget a szimbolikus szférában történt változásoknak. Amikor a *Minden másképp történt* című regény egyik szereplője megadja vilnai címét, hozzáteszi: „1914 óta vagy tízszer változtatott nevet az utca. Szóval mindig elfelejtem. Tehát a hársfákkal beültetett fő utcára gondolok” (Mackiewicz 2017, 1. 183).

Relativizálják a megszállás fogalmát, így az idegen hadsereg jelenléte Mackiewicz regényeiben nem a rabszolgavírus hordozója. Irritálhatja a nemzeti komplexünket e csoportok jelenléte, ez lehet kényelmetlen, nyomasztó, megalázó, de nem számolja fel a civilizáció alapjait. Az *Út a semmibe* című regény egyik jelenetében azt kérdezi a Vörös Hadsereg lovas egységét vezető parancsnok a szövetkezet előtt álló asszonyoktól, hogy melyik úton menjen. Ebben nincs semmi rémisztő, nincs rablás vagy erőszak.

Mint már említettem, Mackiewicz önkéntesként harcolt a lengyel-bolsevik háborúban, az ezredében pedig többek között fehér kozákok is szolgáltak. A vilnai fiatal ember a lovagi ideálok szellemében karddal védte a hazáját, de ez a hazafiság eltér a romantikus-messianista eszméktől. Talán e meghatározó élmény hatására indult el benne valamiféle pszichikai metamorfózis, ezért alakult ki „soknemzetiségű komplex” az író egójában. Zárójelben jegyzem meg, hogy a tizenhat éves Witold Gombrowicz nem vett részt ebben a háborúban, távol tartotta magát a hadseregtől, menekült a sienkiewiczzi hazafias beavatás elől. Kiszakadt a lovagi kasztból, nem állt helyt a bátorságpróbán, elvesztette a férfiasságát, szánalmas mutánssá vált a hazafias lelkesedéstől túlfűtött gimnazista lányok szemében. Évtizedekkel később megfogalmazott önértelmezése szerint ekkor vált konzekvens individualistává. Mackiewicz derekasan harcolt, de nem a nemzeti közösség hőseként, hanem a bolsevizmus ellenségeként, a háborút pedig nem illesztette be a lengyel nemzeti mitológiába. Végül Mackiewicz döntése is a konzekvens individualizmushoz vezetett, ráadásul az *Út a semmi-be* szerzője sokkal veszélyesebb konfliktusokba került az intézményes patriotizmussal, mint a *Transz-atlantik* szerzője.

Maria Janion szerint a II. világháború idején a romantika újabb hulláma söpört végig a lengyel kultúrán (vö. Janion 1997). Különböző irodalmi csoportok harcoltak a romantika örökségéért, bár nem mindenki vett részt ebben. *Oroszország* című esszéjében Czesław Miłosz elviselhetetlen regresszióról ír (*choc en retour*):

a lengyelek nagy része már a II. világháború első hónapjában nagy ugrást tett vissza a múltba, és berendezkedett a jól ismert automatizmusok világában. [...] Ugyanabban a helyzetben találtuk magunkat, mint a múltban: a két ellenség fölosztja az országot, börtön, deportálás, Szibéria; Franciaország és Anglia mellé állunk, lengyel légiósok harcolnak Nyugaton. Az emigráció politikai elképzeléseit is ezek az automatizmusok magyarázzák. Csak akkor lehetünk szabadok, ha a németek és az oroszok is vereséget szenvednek, hisz az I. világháború végén is ez történt. [...] Nemzedékemből jó néhányan olyan körülmények közt érlelődünk szellemileg, melyek hatására némi szépséggel figyeltük a nemzeti elragadtatást, a háborús években ez nehezen elviselhető belső meghasonláshoz vezetett, mert talán csak szörnyetegek képesek belátni, hogy értelmük és megfigyelőképességük hamisságot talál a régi gesztusok ismétlésében, még akkor is, ha egy megalázott és üldözött közösség viselkedik így (Miłosz 2011, 136–137).

Mackiewiczet sem lelkesítette a romantikus örökség háborús-hazafias aktualizálása. Nem is az epigonokat, hanem a klasszikusokat bírálta, ráadásul a legnagyobb orosz írókat állította szembe velük, ami alighanem egyedülálló a lengyel irodalomban:

Míg az orosz irodalom hőse az ember volt, a lengyel irodalomban mintha nemegyszer csak ürügyként szolgált volna, és ott rejtőzött mögötte az igazi hős – Lengyelország. Ezért világszerte nagy tetszéssel fogadták az orosz irodalmat, mert az ember minden embert érdekel. A lengyel irodalom viszont, hiába voltak nagy tehetségek, nem aratott hasonló sikert, mert Lengyelország csak elenyészően kevés embert érdekelt a világon (Mackiewicz 2007, 29).

Mivel emigrációja előtt Vilnában, a romantikus mitológia kitüntetett helyszínén élt, összehasonlíthatta a városról alkotott saját vízióját a romantikus képpel. A lengyel nemzeti dráma, Adam Mickiewicz *Ősök* című művének főszereplője, „a lengyelek hőse” vilnai börtöncellában születik újjá, boldogtalan szerelmesből a lengyel ügy mártírjává válik. Konradra változtatja a nevét. Mackiewicz *Út a semmibe* című regényében, a II. világháború alatt, az NKVD székházába kerül egy Konrad nevű szereplő, aki a bolsevikok stratégiai partnerévé akar válni, mert kollaboráns szerepben akarja védeni a nemzeti érdeket.

A magyar irodalomban neuralgikus téma a szovjet megszállás. A hivatalos terminológia szerint a Vörös Hadsereg felszabadította Magyarországot (bár az orosz terminológiában nem nevezték így a Magyarországon végrehajtott hadműveleteket). A társadalom megőrizte emlékezetében a szabadságharcot záró 1849. évi cári inváziót. Kitüntetett helye van a nemzeti mitológiában, az erdélyi magyar–orosz harcok Petőfi halálához és Bem tábornok hősiességéhez kapcsolódnak. De a romantikus hagyománynak semmi köze a II. világháború utolsó szakaszába érkező Magyarország helyzetéhez. Ennek ellenére a megszállás sokkoló volt a magyarok számára, a nyelvi és civilizációs különbségek pedig még súlyosabbá tették a kiszolgáltatottságot. A cenzúrázatlan művekben gyakori téma a rablás és a nemi erőszak, az órát elvevő katona bekerült a folk-lórba, még Márai is elgondolkodott azon, hogy van-e valamiféle különleges elképzelésük az időről és az elmúlásról az óragyűjtőknek.

A legnagyobb antikommunistaként számontartott Mackiewicz regényeiben nincsenek ilyen jelenetek, a Vörös Hadsereg katonája nem tolvaj, nem erőszakol meg nőket, nem nevetséges barbár, noha mindenki tudja, hogy más normákhoz szokott. Van egy jelenet az *Út a semmibe* című regényben: bemegy egy szovjet tiszt a vilnai piactéren lévő lepusztult kocsmába, és akar venni két-három kiló

púdert. Zavartan távozik, miután a csapos közli vele, hogy nem árul púdert. Így kommentálja az esetet egy vendég: „Kivette a szabadságát, muszáj vinnie valamit, megy haza Moszkvába. Spekulálni akar. [...] Ő is ember” (Mackiewicz 2010, 125). Akik a kulturális különbségek szatirikus ábrázolását kedvelik a korszakot bemutató művekben, azok sokkal színesebb epizódokat találnak a vilnai író társ, Sergiusz Piasecki *Egy vörös tiszt naplója* című, magyarul is megjelent regényében. Tehát Mackiewicz szerint nem a háború, hanem a szovjetizálás, a békeidőben végzett átalakítás során fertőzi meg a társadalmat a rabszolgavírus.

Az *Út a semmibe* egyik szereplője, Tadeusz arról beszél, hogy kivételes esélyt kapott, új történelmi tapasztalatot szerezhethet. Azt próbálja megérteni, mi történik akkor, amikor a szabad világot kezdi szovjetizálni a bolsevik hatalom. A II. világháború előtt különböző nézőpontokból írták le a kommunista társadalmat: a szerző lehetett turista, útitárs, kremlinológus, áldozat vagy dezertőr. Tadeusz tökéletesen felkészült résztvevő antropológus (Kijevben nevelkedett, ahol az apja a cári hadsereg tisztje volt, Lengyelországban pedig menekültként kezdte a pályáját). Arról tanúskodik a szabad világ sikeres szovjetizálása, hogy a rabszolgavírus univerzális: a következetesen alkalmazott szocioterápia a demokráciában élő társadalmakat is elkorcsosítja. Mint Tadeusz mondja, nem az orosz lélekkel és az ázsiai rabsággal kell magyarázni a behódolást: „Ugyanúgy megalázkodnak, sárban hemperegnek majd az angolok Londonban, a franciák Párizsban, a németek Berlinben, a lengyelek Varsóban” (Mackiewicz 2010, 87). Mackiewicz lerombolja azt az antik mítoszt, mely szerint a rabszolgaság ideális rendszer a barbárok számára.

Az író nézőpontja egyedülálló. Ha nem marginalizálnák következetesen a tengerközi régió történelmi tapasztalatait, pontosan ezért lenne világhírű. Szolzsenyicin és Gustaw Herling-Grudziński a tanú és az áldozat nézőpontjából írta le a lágerrendszert, Mackiewicz pedig a szabad társadalom szovjetizálását mutatja be, amely a megszállás előtt ugyanolyan közönyösen, megvetően tekintett a szomszédok rabságára, ahogy a Nyugat nézett később az új szovjet köztársaságokra (lásd azt a jelenetet, amelyben Paweł bevallja Zajcevnek, hogy a háború előtt egyáltalán nem érdekelte a kommunizmus problematikája).

A II. világháború végén, a német csapatok veresége után sok író gyűjtött tapasztalatokat a megszállásról, később pedig a szovjetizálásról, de ez már egész más helyzet volt. Amikor a Vörös Hadsereg csapatai eljutottak a budai vár alatti kerületbe, ahol Márai Sándor lakott, és letartóztatták az ismerős péket mint háborús bűnöst, majd Jekatyerinburgba száműzték, Budapest már romokban hevert, a társadalom demoralizálódott, bemocskolta a kollaboráció. Ezért ilyen rezignált a kommentár:

Jekatyerinburgban, ahová elvitték a műhelyéből, volt ideje elgondolkozni, igazában bűnös-e. Nem könnyű eldönteni, mi az igazság a pék perében? És az írók, a vesesebészek, a cipőfelsőrész-készítők perében, akik túléltek egy vesztes háborút? Lehet, hogy mindenki bűnös, az egész emberiség. Ezért legokosabb győzni, mert aki győz, szobrot kap. Aki veszít, azt felakasztják vagy elviszik Jekatyerinburgba (Márai 1991, 126).

De Vlnában, a szovjet csapatok bevonulása előtt nem volt semmiféle történelmi katasztrófa, a nemrég még rendesen működő társadalomban jelent meg a rabszolgavírus, így nem lehet stigmatizálni az áldozatokat. Ez a megszállás nem volt sem felszabadítás, sem pedig jogos büntetés valamiféle kollaborációért. Ezért nem szabad beszélni róla, az ilyen történelmi tapasztalatot marginalizálni kell, Mackiewicz műveivel együtt. A Nyugat felelőssége továbbra is tabu, lásd Nikolai Tolstoy esetét, akit meghurcoltak *Victims of Yalta* című könyvéért, mert a szövetségesek, köztük az angolok háborús bűneiről írt, akik repatriálás címen szovjet állampolgárok millióit juttatták hóhérekre és lágerbe. Mackiewicz regényeiben új narratívát találunk a második világháborúról: Vilna lakói számára ez megszállással és szovjetizálással kezdődött, aztán a német megszállás elején nemzetközi antikommunista ellenforradalom tört ki, de ezt Hitler elfojtotta. Kelet-Európa lakói hamarosan belátták, hogy a németek a szovjetizálás alapjaira akarják építeni népiirtó programjukat. Maga a Führer fogalmazza meg a doktrínát:

A német katona nem érdekelt az orosz vagy ukrán felszabadítási programban, kizárólag abban érdekelt, hogy a háború után letelepedjen keleten mint pionír. Ha azt mondjuk a katonáimnak, hogy nem a győzelemért harcolunk, hanem azért, hogy felszabadítsuk az orosz és az ukrán nemzetet, akkor egyáltalán miért harcoljanak?! (Mackiewicz 2017, 2. 11.)

A kanonikus narratíva szerint Hitler szövetséget kötött fasiszta érzelmű vazallusaival, különböző országokat támadott meg, harcolt nyugaton és keleten. Nagyrészt megvalósította az *endlösung* programját. Végül a szimpatikus államok Oroszországgal szövetkezve legyőzték. Bár Lengyelország minden fronton harcolt a németek ellen, nem tartozik a szimpatikus országok közé, ellentétben a buzgón kollaboráló Norvégiával. A háború után a nem szimpatikus országok és Csehszlovákia Oroszország szövetségesei lettek, nem feltétlen önként. Moszkva majd' fél évszázadon át gyógyította ezeket a társadalmakat antifasiszta terápiával – mérsékelt sikerrel, mert ezekben az országokban még mindig élnek valamiféle antikommunista atavizmusok, módosítani akarják a történelmi emlékezetet. Vagy helyet keresnek az irodalmi kánonban Anne Frank naplója mellett az *Út a semmibe* című regény következő részletének:

Szovjet gyártmányú lapos teherautók álltak egyenként vagy sorban a bérházak előtt, ugyanilyen autók robogtak az utakon mindenfelé. Nem hontalan csavargókat szedtek össze, ellenkezőleg: főként olyan embereket, akik már rég otthonra találtak; vitték őket börtönbe, kényszermunkatelepre, lágerbe, száműzetésbe vagy halálba, és nem jöhetett számításba semmiféle váltságdíj, semmilyen összeg; nem néhány vagy tizenöt–húsz embert fogdostak össze, hanem rögtön ezreket; mindezt nyíltan tették, az egész város szeme láttára. Nem kutyákat fogdostak össze! Ellenkezőleg, embereket gyűjtöttek be... És íme, nem tiltakozott, nem kiabált, nem cirkuszolt senki, nem védték, nem szabadították ki az elhurcoltakat, nem rázták az öklüket (Mackiewicz 2010, 224).

Nem érthetjük meg az ilyen emberek későbbi döntéseit, ha nem látjuk magunk előtt az olyan társadalmak képét, amelyeket a háború elején igáztak le a bolsevikok. Visszatérve a rabszolgapóráshoz, sok író kereste a kommunizmus titkát. Egyesek, mint Arthur Koestler, spekulatív úton, mások, mint Aleksander Wat és József Mackiewicz a saját tapasztalataikból próbáltak kikövetkeztetni valamit. Eredeti gondolattal állt elő Wat: szerinte a kommunista nevelő összekapcsolta a pavlovi reflexológiát a buddhista pedagógiával, vagyis a mantrát a fájdalommal, mert a mester tudatosan épít egyrészt a rutinra, másrészt a sokkhatásra. Mint Zajcev, aki akkor üti meg Konradot, amikor az érdemi vitára készül, sőt manipulálni próbálja a nyomozót. Tadeusz, a másik regényhős szerint egyszerűen felfedezték a hazugság hatalmát.

Nemcsak azért lehetnek hálásak a szerzőnek az újabb nemzedékek, mert elemezte a kommunizmus jelenségét. Tudta, hogy a Szovjetunió nagyrészt a kolonialista attitűdnek köszönheti sikereit, amelyet Churchill alakja személyesít meg a *Minden másképp történt* című regényében. Ahogy a professzor mondta:

Az úgynevezett „Nyugat” [...] kétségkívül mély megvetéssel kezeli az ügyeinket. Az urak nem tekintettek ilyen megvetéssel a parasztokra, mert ők mégiscsak valamiféle közösséget alkottak ugyanazon a földön. Megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy annyit sem érünk az angoloknak, mint az *Untermensch*, mert mi nem vagyunk semmiféle *Menschek*, egyszerűen meghúzták a vonalat, mint Afrika gyarmati térképén (Mackiewicz 2017, 1. 264).

Ez továbbra is aktuális probléma, a Mackiewicz-regények posztkolonialista értelmezése a közeljövő fontos feladata.

Irodalom

- Bibó István. 1986. *Válogatott tanulmányok. 2. köt. 1945–1949.* Budapest: Magvető.
- Csáth Géza. 1978. *Egy elmebeteg nő naplója: Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya.* Budapest: Magvető.
- Janion, Maria. 1997. A romantikus paradigma alkonya. Ford. Pálfalvi Lajos. *Magyar Lettre Internationale* 26. 19–21.
- Mackiewicz, Józef. 2007. *A kommunista provokáció diadala.* Ford. Pálfalvi Lajos. Máriabesnyő: Attraktor.
- Mackiewicz, Józef. 2010. *Út a semmibe.* Ford. Pálfalvi Lajos. Máriabesnyő: Attraktor.
- Mackiewicz, Józef. 2017. *Minden másképp történt. 1–2. köt.* Ford. Pálfalvi Lajos. Máriabesnyő: Attraktor.
- Márai Sándor. 1991. *Föld, föld!... Emlékezések.* Budapest: Akadémiai Kiadó, Helikon.
- Miłosz, Czesław. 2011. *Családiás Európa.* Ford. Bojtár Endre et al. Pozsony: Kalligram.
- Pamuk, Orhan. 2018. *Isztambul: A város és az emlékek.* Ford. Nemes Krisztián. Budapest: Helikon.

OCCUPATION AND SLAVE VIRUS: WAR THEMATICS IN JÓZEF MACKIEWICZ'S NOVELS

Géza Csáth divides the ego into complexes in his famous study, one of which is the national complex. Although it is only briefly characterized, it does not fit into Józef Mackiewicz's views or his Eastern European historical experiences, as if he himself had a multi-ethnic complex. As a young man he fought in the Polish-Bolshevik war, yet he does not celebrate the victory and attainment of independence, but deplors the fact that the Polish troops did not help the whites at the decisive moment, and so the communists remained in power. His other major theme is World War II – seen from the Eastern Front. By the time the Red Army arrived at the end of the war, Central Europe lay in ruins, and most of the inhabitants were morally compromised by having collaborated. In Lithuania and Eastern Poland, on the other hand, the war began with Soviet invasion; the peacetime world became occupied and Sovietized. This historical experience is still marginalized, and it is also opposed to Western propaganda.

Keywords: The Miracle on the Vistula, Eastern Front, politics of memory, national mythology, collaboration, occupation

OPSADA I VIRUS ROPSTVA: TEMATIKA RATA U ROMANIMA JOZEFA MACKIJEVIČA

U svojoj poznatoj studiji Geza Čat ljudski ego deli na tzv. komplekse, među kojima se nalazi i nacionalni kompleks. Iako je ovaj kompleks kratko opisan, ne možemo ga prepoznati u stavovima Jozefa Mackijeviča i istočnoevropskim istorijskim iskustvima,

kao da je Mackijevič posedovao nekakav višenacionalni kompleks. Kao mlad borio se u poljsko-boljševičkom ratu, ali nije slavio izvojevanu pobjedu i samostalnost, već je zamerao poljskim trupama što u odsudnom trenutku nisu pomagali belogardejce, pa su na vlasti ostali komunisti. Druga njegova velika tema je Drugi svetski rat, posmatran sa istočnog fronta. Srednja Evropa je u ruševinama a većina stanovništva je moralno kompromitovana zbog kolaboracionizma, a na kraju rata stiže i Crvena armija. U Litvaniji i Istočnoj Poljskoj rat počinje ulaskom sovjetskih trupa, koje su miroljubivi slobodarski život počeli da prekrajaju prema sovjetskim merilima. To se istorijsko iskustvo sve do danas marginalizuje, i u suprotnosti je sa zapadnom propagandom.

Ključne reči: vitzulsko čudo, Istočni front, politika prisećanja, nacionalna mitologija, kolaboracija, okupacija

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. szept. 1.

Közlésre elfogadva: 2021. okt. 10.